

Karl Marx:

Il·lusió i grandesa

Gareth Stedman Jones

Karl Marx:

Il·lusió i grandesa

Traducció de Josep Ventura

institució
alfons el magnànim
centre valencià
d'estudis i d'investigació

VALÈNCIA, 2020

Adés & Ara — 10

Director de la col·lecció: Ismael Saz

Director adjunt: Ferran Archilés

Compost amb tipografia Syntax® i imprés sobre
paper Clarex 1.27 Literatura Color 03 de 90 g/m2

Edició original:

Karl Marx: Greatness and Illusion, Londres: Allan Lane-Penguin, 2016

Poesies © J.W. Goethe. © Traducció de Miquel DescLOT, cedida per
Edicions Proa, 2000

© 2020, de la traducció: Josep Ventura

© 2020, Gareth Stedman Jones

© 2020, d'aquesta edició:

Institució Alfons el Magnànim

Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació

Corona, 36 — 46003 València

Tel.: +34 963 883 169

contacte@alfonselmagnanim.com

www.alfonselmagnanim.net

ISBN: 978-84-7822-840-9

Dipòsit Legal: V-632-2020

Disseny de la coberta: Espacio Paco Bascuñán

Disseny de la col·lecció: Fèlix Bella

Maquetació: Gráficas Papallona

Impressió: IMPREMTA DE LA
DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA

Índex

Mapes IX

Agraïments XV

Pròleg. La forja d'una icona, 1883-1920 19

1 Pares i fills: l'ambigüitat de convertir-se en prussià 27

2 El jurista, el poeta i l'amant 63

3 Berlín i l'imminent crepuscle dels déus 103

4 Reconstruir la polis: la raó escomet l'estat cristià 151

5 L'aliança entre els que pensen i els que pateixen: París, 1844 209

6 L'exili a Brussel·les, 1845-1848 277

7 La revolució s'acosta: el problema d'Alemanya 335

8 Les revolucions de meitat de segle 399

9 Londres 493

10 La crítica de l'economia política 587

11 El capital, la socialdemocràcia i la Internacional 669

12 Retorn al futur 821

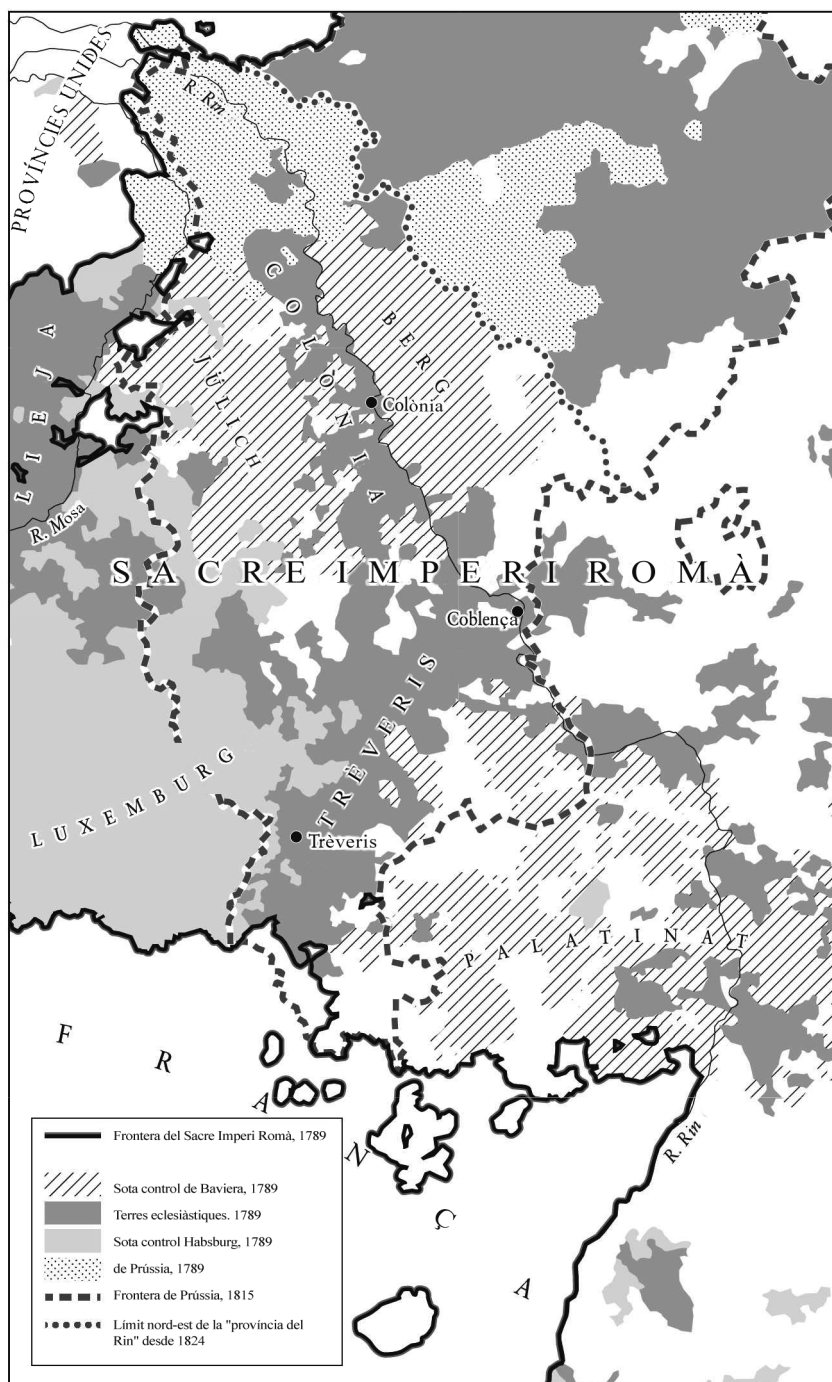
Epíleg 905

Bibliografia 917

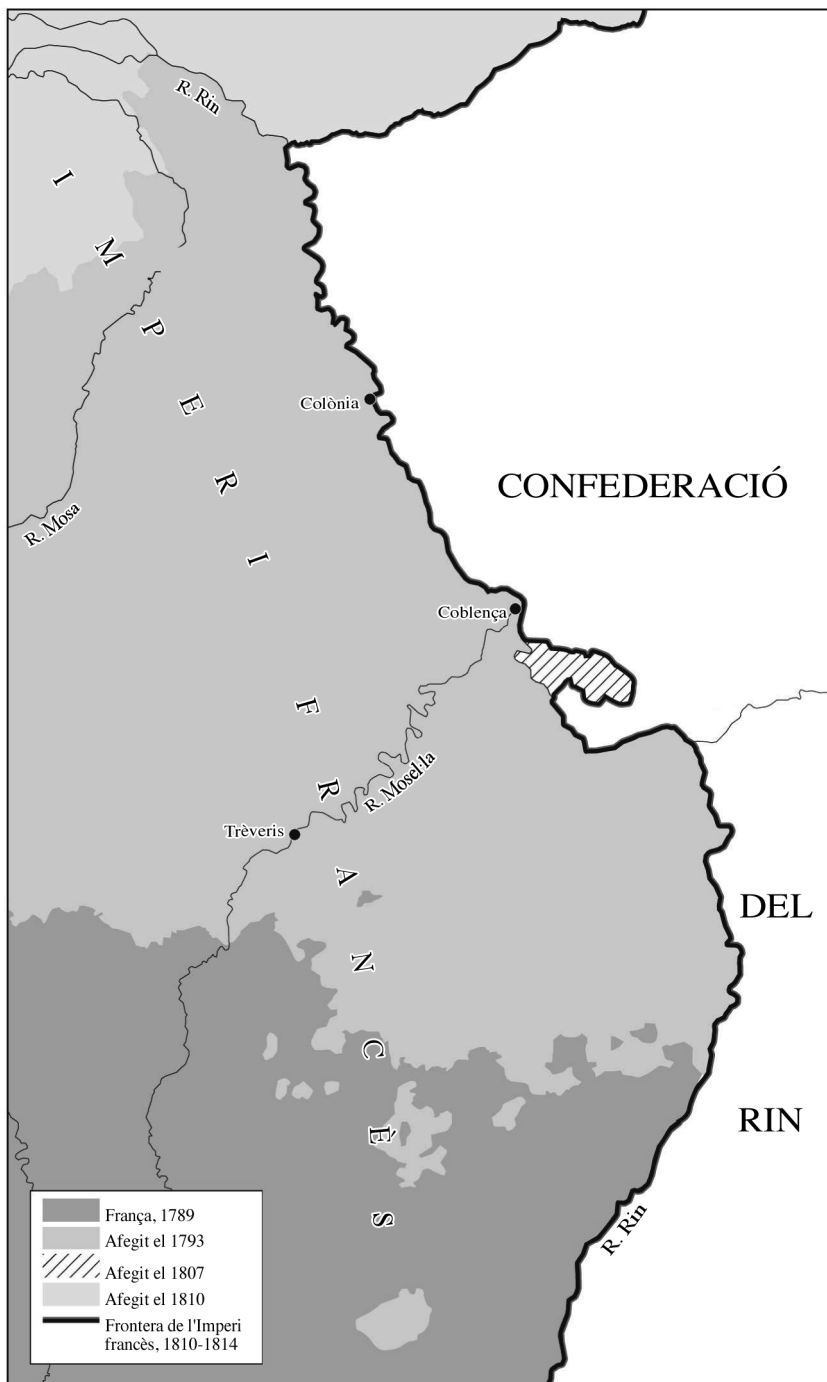
Índex analític 947

Mapes

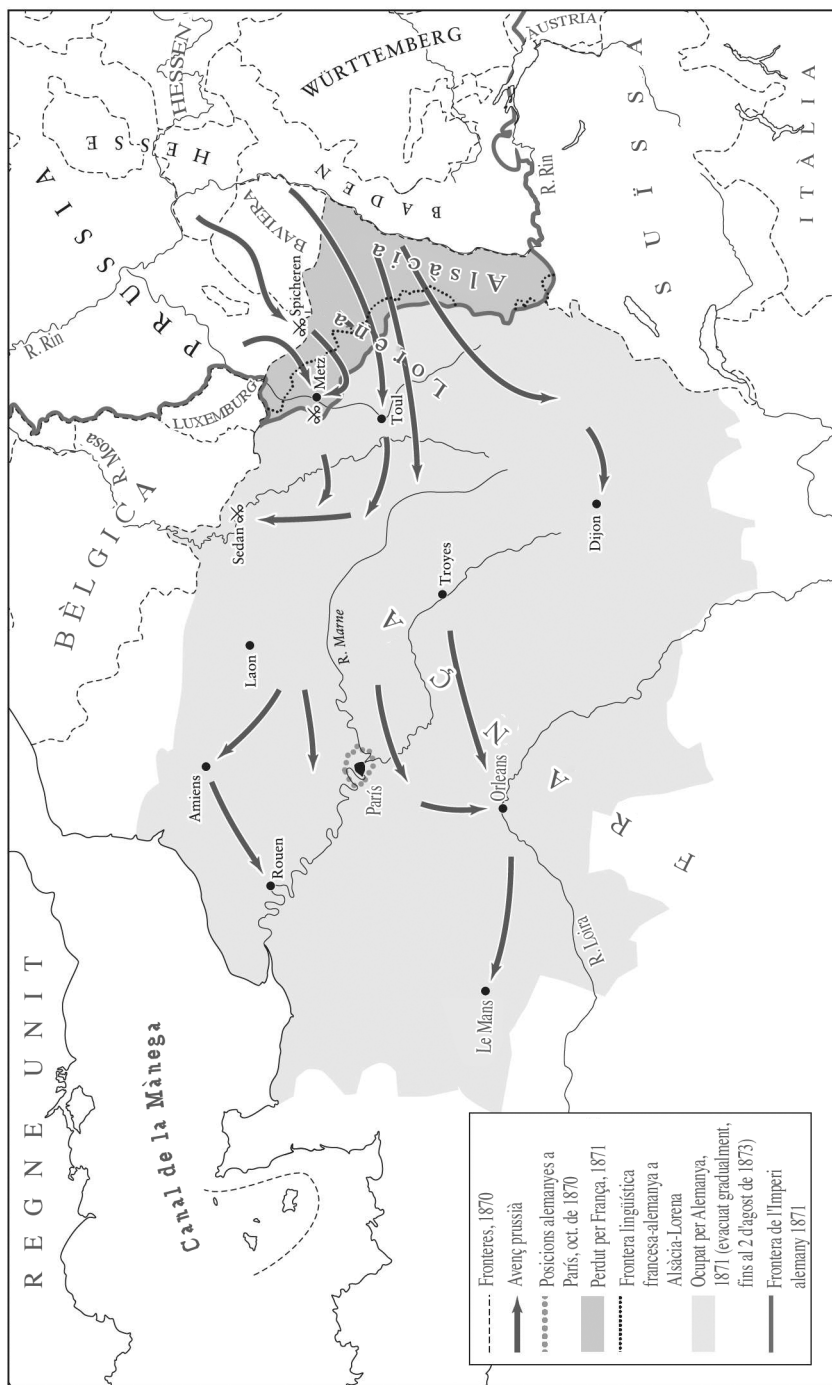
1. El Rin abans de 1789: «El corredor dels monjos» XI
2. L'ocupació francesa de la Renània durant la Revolució i l'era napoleònica XII
3. París i les batalles de la Guerra Francoprussiana XIII
4. El Londres de Marx, 1848–1883 XIV

Mapa 1. El Rin abans de 1789: «El corredor dels monjos».

Mapa 2. L'ocupació francesa de la Renània durant la Revolució i l'era napoleònica.

Mapa 3. París i les batalles de la Guerra Francoprussiana.

Mapa 4. El Londres de Marx, 1848-1883.

Agraïments

La vida i obra de Karl Marx han inspirat molts autors distingits, començant per Franz Mehring, prominent socialdemòcrata alemany i creador d'una biografia pionera de Marx publicada en 1918, que iniciava una tradició prosseguida quasi sense interrupcions des de llavors. El meu estudi es basa en les múltiples aportacions d'aquelles obres, però se'n diferencia en almenys un aspecte rellevant.

Per més interessant que fóra la vida de Marx, la seua importància tan perdurable és fruit de l'impacte suscitat per les múltiples idees que va desenvolupar en una infinitat de textos notables, la vàlua i rellevància dels quals han motivat, des de la seua mateixa concepció, encesos debats en l'esfera política. Potser per preservar la distància amb les passions polítiques ocasionalment violentes i encara roents que aquests textos provoquen, els seus biògrafs acadèmics han tendit, en general, a fer anàlisis merament descriptives dels seus escrits teòrics, preferint de centrar-se en la seua vida.

Per contra, en la present obra he optat per fer tanta atenció al pensament de Marx com a la seua vida, considerant els seus textos com les intervencions de l'autor en determinats contextos polítics i filosòfics que tot historiador ha de reconstruir després minuciosament. Malgrat la seua evident originalitat, Marx no era un explorador solitari que avançava per un territori ignot amb rumb a una teoria social nova i inèdita. Per contra, fóra en qualitat de filòsof, teòric polític o crític de l'economia política, els seus escrits aspiraven a incidir en camps ja existents del discurs conegut. Encara més: les seues aportacions anaven

dirigides als seus contemporanis, no pas als seus hereus dels segles xx o xxi. En aquest llibre en particular tinc un objectiu equiparable al del restaurador, que va retirant els retocs i alteracions fets a una pintura que se suposa coneguda, per retornar-la a la seua condició original. Per açò he prestat tanta atenció a les propostes i reaccions dels seus contemporanis com a les plantejades pel mateix Marx. Tanmateix perquè tal tasca siga possible, cal situar Marx i els seus contemporanis en un escenari que els transcendisca. D'ací la necessitat, almenys en part, de repensar la història del segle XIX, amb el paper corresponent de Marx i els seus contemporanis.

La recerca prèvia per a aquest llibre, com els nombrosos col·loquis que l'han acompanyada, ha estat possible pel suport generós que m'ha prestat durant anys la Fundació Edmond de Rothschild, dirigida per Ariane de Rothschild i Firoz Ladak. Faig extensiu el meu deute a la manera com, durant anys, han abordat la història de les idees els meus col·legues de la Universitat de Cambridge, la Universitat Queen Mary de Londres i l'Institute of Historical Research: en particular, el difunt Chris Bayly, Duncan Bell, Eugenio Biagini, Richard Bourke, Christopher Clark, Tim Harper, Colin Jones, Shruti Kapila, Duncan Kelly, William O'Reilly, Jonathan Parry, Michael Sonenscher, Sylvana Tomaselli, Robert Tombs, Adam Tooze i Georgios Varouxakis. Cal posar les obres de Marx en el context de determinats plantejaments de l'economia política i el Dret natural, àrees en les quals he après moltíssim dels integrants del projecte desenvolupat pel Centre de Recerca del King's College sobre «Economia política i societat», com John Dunn, Bianca Fontana i Michael Ignatieff i, especialment, de l'obra pionera del mort Istvan Hont. Em va fer molt profit, en una fase posterior, la recerca desenvolupada en el Centre d'Història i Economia de Cambridge, encapçalat per Emma Rothschild i per mi mateix i que va comptar amb la col·laboració d'Inga Huld Markan i Amy Price. En aquest sentit, la intuïtiva perspectiva d'Emma sobre

la història prèvia de l'economia política ha contribuït notablement a configurar l'enfocament adoptat en aquest llibre.

Aquesta obra ha estat possible, a més, per l'existència del projecte editorial encara vigent, el *Marx-Engels-Gesamtausgabe* (Obres completes de Marx i Engels, MEGA), una iniciativa formidable tant en la seua concepció original, durant la dècada de 1920, com en la reformulació acadèmica integral després reincorporar-se a la Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften en 1991. Voldria manifestar el meu especial agraïment per un dels seus actuals editors, Jürgen Herres, per les seues aportacions i l'assessorament continuat que m'ha proporcionat en la meua tasca. Cal esmentar també la Karl-Marx-Haus de Trèveris, avui part del Friedrich-Ebert-Stiftung de Bonn i Berlín, i l'Institut Internacional d'Història Social d'Amsterdam, que m'han brindat accés al seu arxiu, de gran rellevància.

Són innombrables els amics i col·legues han tingut un paper fonamental en les meues reflexions entorn dels temes d'aquest llibre. Pel que fa a la filosofia alemanya, Douglas Moggach ha estat una font de suport constant, igual com Keith Tribe en l'economia política. Joachim Whaley em va oferir el seu assessorament, molt esclaridor, i la seua orientació en tot allò relacionat amb la llengua i literatura germànica del segle XIX. En el transcurs dels anys he tingut alhora el plaer de supervisar la recerca doctoral de diversos acadèmics de rellevància en els dits camps, tots ells distingits historiadors avui dia. Agraïsc, en aquest sentit, l'enorme aportació que m'han brindat les interaccions amb Carolina Armenteros, Callum Barrell, Duncan Campbell, Edward Castleton, Gregory Claeys, Simon Cook, David Craig, Isabel Divanna, David Feldman, Margot Finn, Tom Hopkins, Tristram Hunt, Thomas Jones, Christina Lattek, Jon Lawrence, Julia Nicholls, David Palfrey, Susan Pennybacker, Daniel Pick, Anna Plassart, Diana Siclovan, Nick Stargardt, Milers Taylor, William Whitham i Bee Wilson. D'altra banda, tinc un deute amb Sally Alexander per les seues

molt valuoses crítiques i la seua implicació permanent amb aquest llibre. Altres amics i col·legues van aportar també comentaris i suggeriments: Sylvie Aprile, Jonathan Beecher, Fabrice Bensimon, Jonathan Clark, Widukind de Ridder, Ludovic Frobert, Peter Ghosh, Samuel Hayat, Joanna Innes, David Leopold, Karma Nabulsi, Mark Philp, Iorwerth Prothero, Loïc Rignol, Amartya Sen, Willibald Steinmetz, David Todd, Mark Traugott, Marcel van der Limten i Richard Whatmore.

Tinc el gran gust de donar les gràcies a Mary-Rose Cheadle, editora del Centre d'Història i Economia i, sobretot, gran amiga, que, amb les seues aptituds lingüístiques i editorials, sumades al seu molt bon ull per trobar les imatges apropiades, va supervisar amb gran competència l'edició del llibre, des de la fase d'esborrany de cada capítol fins al manuscrit definitiu. Maggie Hanbury ha aportat el seu suport pacient durant anys i s'ha afanyat a aconseguir les millors condicions per a la publicació del llibre. Així mateix, tot l'equip de Penguin es va comportar de manera formidable i, particularment, Chloe Campbell i Mark Handsley, que em van oferir en tot moment els seus brillants suggeriments editorials. Simon Wender, també de Penguin, sempre atent en el seu encoratjament i suport, des del moment mateix en el qual nasqué el projecte.

Espere que molts lectors, aliens als cercles estrictament acadèmics, gaudisquen d'aquest llibre. Pensant en aquest públic, sempre vaig tenir presents Abigail Thaw i Nigel Whitmey, dos lectors i observadors de l'univers que han demostrat la seua brillantor i sagacitat. Espere que el llibre els agrade. Finalment, per sobre de tot, la meua gratitud més sentida envers Daniel, Joseph i Miri, tots tres embarcats avui en les seues pròpies reflexions i textos d'història, per la seua fe en el projecte, el seu amor i el seu suport infrangible a la meua tasca.

Cambridge, 11 de juny de 2016.

Pròleg. La forja d'una icona, 1883-1920

En primer lloc, Karl Marx es va fer conegut mundialment per ser el revolucionari que, en nom de l'Associació Internacional de Treballadors, va defensar la Comuna de París l'any 1871. Aquesta notorietat comportà una atenció creixent a la seua obra com a teòric del socialisme o el comunisme. La publicació d'*El capital* l'any 1867, primer en alemany i després traduïda al rus, al francès, l'italià i l'anglès, el va convertir en el teòric socialista més rellevant de la seua època i li va donar grups de seguidors en tot Europa i Amèrica del Nord. El principal difusor dels seus ensenyaments fou Friedrich Engels, amic íntim i col·laborador proper de Marx, que sostenia que, gràcies al pensador alemany, el socialisme ja no era una mera «utopia», sinó que esdevenia en una «ciència». *El capital* anunciava l'esfondrament imminent del model de producció vigent i la seua substitució per la societat del socialisme o el comunisme del futur.

Tant la Revolució Russa de 1917 com molts d'altres intents revolucionaris a l'Europa central després de la Primera Guerra Mundial es van atribuir als ensenyaments de Marx i van donar pas, al seu torn, en el període d'entreguerres, a un enfortiment dels partits comunistes d'estil soviètic. Després de la Segona Guerra Mundial, aquests partits es van veure en una posició favorable per aconseguir el control de l'Estat en bona part de l'Europa Oriental. A l'Àsia, alguns moviments autòctons d'alliberament nacional van organitzar la seua pròpia resistència a l'imperialisme i el colonialisme i van dur a terme, en nom del «marxisme», revolucions comunistes a la Xina i el Vietnam. Així mateix, durant la dècada de 1960, els moviments inspirats en el comunisme o el socialisme revolu-

cionari ja s'havien difós per tota l'Amèrica Llatina i van reeixir a Cuba. A Sud-àfrica, el comunisme va inspirar tant la primera forma de resistència perllongada a l'*apartheid* com altres moviments que pretenien acabar amb el domini colonial a la resta d'Àfrica.

Després dels fets de 1917 i la difusió mundial del comunisme soviètic, se celebrava Marx com a fundador èpic del comunisme i l'autor que va assentar les bases d'una mitologia cada volta més monumental. Se'l venerava en tant que fundador de la ciència de la història (el «materialisme històric») i arquitecte, al costat del seu amic Engels, de la filosofia científica que l'acompanya: el «materialisme dialèctic». En els països comunistes es van erigir grans monuments en honor seu a les places públiques, mentre les edicions populars de la seua obra superaven el tiratge de la Bíblia. Aquesta és la història coneguda del comunisme en el segle xx i l'evolució de la Guerra Freda. No és sorprenent que se l'identificara, al seu torn, amb el sorgiment d'Estats «totalitaris» on la promulgació d'una modalitat oficial de «marxisme» es basava en purgues, judicis falsos i un control estricte dels mitjans de comunicació.

D'altra banda, és més sorprenent que la mitologia que envolta a Marx no fóra una invenció del règim soviètic. De fet, ja s'havia començat a forjar quan va morir, l'any 1883, i a desenvolupar-se en els trenta anys següents. Al principi, la invenció del que es denominaria «marxisme» va ser, en gran manera, una creació d'Engels en els seus llibres i opuscles, a partir de l'obra coneguda com a *Anti-Dühring*, publicada l'any 1878. D'altra banda, fou una elaboració dels líders del Partit Socialdemòcrata Alemany; en especial, August Bebel, Karl Kautsky, Eduard Bernstein i Franz Mehring. En els anys previs a 1914, l'alemany era el partit socialista més gran del món i va exercir una influència dominant en l'esdevenir d'aquest moviment en tot el planeta. En part per convicció, però sobretot per reforçar l'autoritat del partit, els seus líders van considerar oportú vetlar per la reputació de Marx i promoure'l com

el fundador revolucionari d'una ciència de la història. A Rússia, en les dècades de 1880 i 1890, el «marxisme» el van promoure intensament Gueorgui Plekhànov i, després, Lenin, com a filosofia i, també, com a moviment polític. En altres indrets i països, des de l'Imperi austrohongarès fins a Espanya i Itàlia, el «marxisme» plantejava una alternativa potent front al nacionalisme, el republicanisme o l'anarquisme. Fins i tot en països com el Regne Unit i França, on la fortalesa de les versions nacionals del radicalisme o el socialisme era ben arrelada, *El capital* de Marx va guanyar-se l'adhesió de petites agrupacions i prominents intel·lectuals.

Els líders socialdemòcrates d'Alemanya eren molt conscients de la fragilitat inherent a la imatge que ells mateixos oferien de Marx i la seua teoria. Els corresponia el paper de marmessors a cura dels escrits de Marx i Engels i debatien sobre com respondre a la bretxa, de vegades comprometedora, entre la dita imatge i la realitat. Creien que admetre els errors de Marx, fossen d'índole política o personal, podia socavar el suport al seu partit pels seus militants de base, que en molts casos ja consideraven que un llibre escrit per un gran filòsof alemany havia provat de manera definitiva que la caiguda del capitalisme era imminent. Alhora, era fonamental no atorgar al règim imperial de l'Alemanya del kàiser Guillem una oportunitat gratuïta d'escometre contra el prestigi del Partit Socialdemòcrata per mitjà del descrèdit de l'obra del seu pensador fundacional. Bona part de la imatge oficial de Marx, sobre el seu caràcter personal, els seus judicis polítics i les seues consecucions teòriques, es fonamentava en aquesta necessitat de preservar-ne el llegat.

Aquest enfocament tingué un cost: una inflació creixent de la reputació de Marx, que desembocava en proclames cada vegada més àmplies respecte de la magnitud i significació dels seus èxits, alhora que s'obviaven i, fins i tot, ocultaven determinats apartats en què els seus escrits o activitats no eren a l'alçada del que s'exigiria al mite. Marx va ser promogut com un filòsof que havia

assolit, en les ciències humanes, consecucions que podien equiparar-se a les de Darwin en les ciències naturals. Aquest paral·lisme inventat va reforçar l'argument que el Partit Socialdemòcrata encarnava la ciència del socialisme. De manera similar, basant-se en el llavors inèdit llibre tercer de *El capital*, se sostenia que la teoria de Marx proposava amb absoluta certesa la caiguda imminent del capitalisme. D'aquesta manera, entre els decennis de 1890 i 1930, la pregunta de quan col·lapsaria exactament va esdevenir l'eix d'un debat perllongat. La coneguda com *Zusammenbruchstheorie* (teoria del col·lapse) partia de la idea que el capitalisme arribaria a la seua fi no tant per la revolta dels treballadors, sinó perquè, en absència de nous mercats per explotar, estava condemnat a una crisi terminal.

Com a resultat de les expectatives creades pel volum tercer, la seua publicació l'any 1894 va desencadenar una decepció notable i es va topar amb la crítica fonamental de l'economista austríac Eugen von Böhm-Bawerk, que incidia en el fracàs de l'obra a l'hora de generar una teoria satisfactòria del nexa entre valor i preus.¹ Com a conseqüència més immediata, va provocar l'escomesa d'Eduard Bernstein contra la *Zusammenbruchstheorie*. Aquesta teoria es basava en la polarització, suposadament cada vegada més aguda entre les classes socials i la bretxa creixent entre rics i pobres, però el material empíric disponible no donava suport a aquest argument. L'atac de Bernstein a la teoria es va percebre com singularment nociu, atès que era un dels marmessors literaris dels documents llegats per Marx i Engels. Aquest últim va concloure el pròleg del llibre tercer el 4 d'octubre de 1894 i va morir el 5 d'agost de 1895. Kautsky, l'editor de *Die Neue Zeit*, la principal publicació teòrica del partit, va acceptar el debat de bon grat i va publicar els huit articles crítics de Bernstein, però August Bebel, líder del partit, es va alarmar davant el que estava ocorrent i va manifestar la seua esperança que Bernstein renunciara a la seua militància. Les crítiques del mateix Bernstein es van debatre

després en els successius congressos del partit, l'any 1898 i 1899, però van acabar condemnades com a mostres de «revisionisme». A partir de llavors, l'enfocament de Bernstein va quedar classificat com una heretgia que calia diferenciar del «marxisme ortodox».²

Des d'un principi, allò que va arribar a denominar-se «marxisme» es va edificar sobre una visió inequívocament selectiva del que havia de considerar-se la teoria de base, no solament enfront de potencials heretges sinó, fins i tot, en relació amb el mateix Marx. El Marx celebrat des de la dècada de 1890 era el teòric de la universalitat del capitalisme i el seu esfondrament inevitable a escala mundial.

Mentrestant, els líders socialdemòcrates també havien de decidir què estava permès dir sobre la seua personalitat. L'any 1905 Franz Mehring, el seu primer biògraf, va escriure a Karl Kautsky indicant-li que seria impossible publicar la correspondència entre Marx i Engels sense abans censurar-la. Mehring afirmava que, si la correspondència apareixia en la seua versió original, tots els esforços dels vint últims anys per protegir el prestigi literari de Marx haurien estat anorreats. La correspondència era plagada de referències ofensives contra socialdemòcrates notables i també contenia comentaris despectius i racistes en contra de múltiples figures públiques, com el primer líder socialdemòcrata, Ferdinand Lassalle. Per tant, l'any 1913 Bebel va procedir per fi a realitzar, al costat de Bernstein, una edició censurada de les cartes en quatre volums, tal com l'havia plantejada Mehring. Com Bebel va escriure a Kautsky, «arribats ací, t'he de dir (sigues, per favor, absolutament discret sobre aquest tema) que algunes de les cartes no es publicaren, sobretot, perquè resultaven massa dures per a nosaltres. Els dos vells tenien, en la seua època, una manera d'escriure's amb la qual no puc combregar».³ Entre 1929 i 1931, David Riazanov va publicar per fi una edició de la correspondència sense censura.

El que aquest episodi indica és que, a les darreries del segle XIX, hi havia diferències importants entre el mateix Marx (qui era,

com es comportava, en què creia i què pensava) i la manera com el discurs polític va arribar a representar-lo. En aquest sentit, la figura que havia emergit era la d'un patriarca sever i barbut que havia enunciat la Llei; un pensador d'una consistència implacable, amb una visió imponent del futur. Aquest era Marx tal com se'l veuria en el segle xx, per més que força equivocadament. Una imatge que Isaiah Berlin va enunciar amb brillantor en dues frases d'un article seu de 1939: la fe de Marx en la seua pròpia visió sinòptica era «aquesta classe d'enfocament il·limitat i absolut que posa fi a tots els interrogants i dissol totes les dificultats»; «el seu sistema intel·lectual era tancat, en el sentit que tot el que s'hi sotmetria havia de seguir un patró preestablert, però era un sistema fonamentat en l'observació i l'experiència».⁴

L'objectiu d'aquest llibre és tornar a contextualitzar Marx en el segle xix, abans de la confecció d'aquestes elaboracions pòstumes sobre la seua personalitat i les seues consecucions. Karl, com el denominarem d'ara endavant, va nàixer en un món que encara es refeia de la Revolució Francesa, el govern napoleònic sobre la Renània, l'emancipació parcial i ràpidament revertida dels jueus i l'atmosfera sufocant de l'absolutisme prussià. Era també un món amb determinats punts de fuga, encara que discorregueren majoritàriament en el terreny de la imaginació. Coexistien la bellesa de la *polis* grega, la inspiració dels poetes i dramaturgs de Weimar, la potència de la filosofia alemanya i les meravelles de l'amor romàntic. Tanmateix, Karl no fou solament el producte de l'univers cultural del qual sorgí. De bon principi, es va mostrar resolt a deixar petjada en aquest món.

Notes i referències

1. Eugen von Böhm-Bawerk, *Karl Marx and the Close of His System: A Criticism*, trad. Alice M. Macdonald, Londres, T. Fisher Unwin, 1898.

2. Per a una crònica del desenvolupament del debat revisionista, vegeu H. i J.M. Tudor (eds.), *Marxism and Social Democracy: The Revisionist Debate 1896-1898*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998. Per a una crítica rotunda de Bernstein sobre la «teoria del col·lapse», vegeu, especialment, p. 159-173.

3. Werner Blumenberg, *Portrait of Marx: An Illustrated Biography*, trad. Douglas Scott, Nova York, Herder & Herder, 1972, p. 2; August Bebel i Eduard Bernstein (eds.), *Der Briefwechsel zwischen F. Engels und K. Marx*, 4 vols., Stuttgart, Dietz, 1913; «August Bebel to Karl Kautsky, 7 de febrer de 1913», en K. Kautsky jr. (ed.), *August Bebel's Briefwechsel mit Karl Kautsky*, Assen, Van Gorcum & Co., 1971, p. 278-279.

4. Isaiah Berlin, *Karl Marx: His Life and Environment*, Oxford, Oxford University Press, 4a ed., 1978 [1939], p. 4 i 14.